

A „genetikus dosszié” a genetikus kritika egyik kulcsfogalma, egy adott „mű” feltárt szövegforrásainak összességét jelöli. A vizsgálatok tulajdonképpeni tárgya maga a genetikus dosszié, célja pedig a szövegalakulás feltárása, hiszen a genetikus kritika nem egy kitüntetett szövegállapothoz viszonyítja a változatokat, hanem minden változatot egyenlőnek tekint a szöveg alakulásának folyamatában. A Kazinczy-életmű a szöveggentikusok számára kimeríthetetlenül gazdag anyagot nyújt, mert a hagyatékban az egyes műveknek rendszerint számos változata, újraírása található meg, s nincs két teljesen egyforma szöveg. Az alábbiakban a Kazinczy kritikai kiadás verskötetének műhelyéből mutatunk be egy példát a genetikus szövegvizsgálat lehetőségeire. Kazinczy egy igen kedvelt versét választottuk ki, amelyet már a Magyar Museumban közreadott (itt *Bóldog bolondoskodás* címen), s aztán élete végéig dolgozott rajta, így nem kevesebb mint tizenkét változata maradt ránk.

1. A genetikus dosszié összeállítása

Első lépésként fel kell tární és össze kell gyűjteni a rendelkezésre álló szövegforrásokat, legyenek azok nyomtatottak vagy kéziratosak, vázlatok vagy kiadásra előkészített változatok. E munkálatok közben persze megtörténik a szélesebb értelemben vett genetikus dosszié anyagának, vagyis a változatok keletkezésére vonatkozó egyéb dokumentumoknak (levelezés, iratok stb.) a gyűjtése is. A jelen esetben a különböző énekeskönyvek másolatait¹ nem vesszük figyelembe, mert azok nem a szöveggenezis, hanem a befogadás folyamatát dokumentálják, s ilyen értelemben messze vezetnek szorosán vett tárgyunktól.

Nyomtatott szövegforrások

1. Magyar Museum I. kötet, 2. szám, II. darab, (Kassa, 1789, 78–79.)
2. Heliconi Virágok (Pozsony és Komárom, 1791., 64–65.)
3. Poétai Berek (Pest, 1813., 158–159.)

Kéziratos szövegforrások

MTA Könyvtárának Kézirattára

1. M. Irod. RUI 2-r. 2/II., 79ab.
 2. M. Irod. RUI. 2r. 2/I. 3b–4a.
 3. K 642., 108b–109a. (+114a)
 4. K 622., 94b–95a.
- + M. Irod. Lev. 4-r. 45., 105a. (másolat)

Országos Széchényi Könyvtár

1. AnalLit. 2948.
2. AnalLit. 2971/1.

Ráday Gyűjtemény

1. Szemere-tár/I., 11–12.
2. Szemere-tár/II., 26.
3. Ráday Gedeon levelezése, A. IV. 2.

¹ Ld. erről KazLev. XXIII. 413.

⁶ A 114a. oldalon a lap tetején csak ez a verskezdet olvasható.

1. szövegtípus

A Magyar Museumban megjelent változattal nagy hasonlóságot mutat a másik két kéziratos forrás, csak két jelentősebb eltérés fedezhető fel: a Magyar Museum szövegéhez képest a 16. sorban mindkettőben a *sziszeg* szó szerepel a *suttog* helyett, illetve a RGy/1. a *Mantzi* nevet pontokkal helyettesíti. Mivel a *suttog* alak máshol nem szerepel a továbbiakban sem, ebből arra lehetne következtetni, hogy ez volt az első változat, s így a kéziratos tisztázatok a későbbiek. Ha azonban a kéziratos tisztázatok a korábbiak, akkor a Museum-beli nyomtatott változat eltérése csak egyfajta zsákutcát jelent a szövegalakulásban e ponton. A név kipontozása a RGy/1. szövegében utalhat arra, hogy ez volt az első változat, de logikailag ez nem feltétlenül adódó következtetés.

2. szövegtípus

Az RGy/1. szövegváltozata egy Ráday Gedeonnak küldött levélben található, amely éppen azt dokumentálja, hogy mit és milyen megfontolásból változtatott Kazinczy a Museum-beli szöveghez képest. Egyértelműnek látszik az is, miként a 2. sor szövegjavítása bizonyítja, hogy az MTAK/1. e változathoz alakult ki. A Heliconi Virágokban közzétett változat megegyezik az MTAK/1. javítások utáni szövegével. E típus változatai között tehát jól nyomon követhető a szövegalakulás, s a javítások elég egyértelműen mutatják a források sorrendjét is.

3. szövegtípus

Az MTAK/2. változata a legnehezebben értelmezhető az összes közül. Az eredetileg legtisztázott szöveg megegyezik a Heliconi Virágokban megjelent szöveggel. Ezen azonban legalább két fázisban (eltérő írással) végrehajtott javításokat fedezhetünk fel, de a két fázis nem minden esetben különíthető el kétséget kizáróan. Vannak olyan áthúzások is a szövegben, amelyek helyett nem került oda új változat, ilyen például maga a cím is. Az MTAK/3. szinte bizonyosan e kéziratról készült tisztázat, mert olyan változatot is megőrzött, amely csak itt szerepel forrásként (3. sor: *már közel*). Ugyanakkor a javításoknak csak egy része található meg ebben, ez összefügghet azzal, hogy az MTAK/2. javításai több fázisban készültek. Továbbá az MTAK/3. egy olyan kéziratos csomó része, amelyben a 114a oldalon ismét előkerül ez a vers, de csak az első két szava van odamásolva. Ez a két szó (*Életem fogy...*) viszont az MTAK/2. javított szövegére utal, tehát elképzelhető, hogy Kazinczy e csomóban külön akarta dokumentálni az MTAK/2. javítások előtti és utáni szövegét.

4. szövegtípus

Az RGy/2. egy Kölcseynek írott levelében található. Kazinczy ezúttal is a szöveg átdolgozásáról számol be, dokumentálva a régi és az új változatot egyaránt. Az első sorok esetében ez jól mutatja a helyét a szövegalakulásban: mivel itt is a *már közel* alak szerepel a 3. sorban, mint régi, így valószínűsíthető, hogy az MTAK/2. változata volt a forrás. Több más javítás szintén erre utal. Az utolsó öt sor teljesen újra van írva ahhoz képest, s ez az új változat található meg kisebb módosításokkal a többi három változatban, ezért célszerű ezeket egy típusba sorolni. E három változat viszonya, sorrendje nem határozható meg egyértelműen, mert a változtatásokból ellentmondásos következtetések vonhatóak le (példaként az 5. és a 14. sort idézzük).

RGY/2. De borral sebes szárnyának

OSZK/2. De borral <sebes szárnyának> söbös tollának

PB.	De borral sebes tollának
MTAK/4.	De borral sebes tollának
RGY/2.	Meggyanított levelem,
PB.	Meggyanított levelem',
OSZK/2.	<Meggyanított> levelem', Gyanúba vött
MTAK/4.	Gyanúba vött levelem',

Látható, hogy a szövegalakulásnak a javításból kikövetkeztethető logikus sorrendjét követve az 5. sornál az OSZK/2.–PB. a sorrend, míg a 14. sor esetében pont fordítva. Mindezek alapján hajlunk arra a következtetésre, hogy az utolsó három változat nem egymásból alakult, hanem egymástól függetlenül formálódott.

3. A szövegváltozatok időponthoz kötése

Az összes változat megegyezik abban, hogy a vers 1788. június 30-án keletkezett. A keletkezés körülményeire nézve az MTAK/3.-ban az alábbi autográf megjegyzés olvasható: „Zrinyit kapám ajándékul Rádaytól. A Enekben a török éneke tűzbe hozza. – Egészen más lón dalom. De ha ez nem egyéb is mint egy német Bortal, Zrínyinek köszönöm támadását.”⁷ A jegyzetben foglaltakkal megegyeznek Ráday és Kazinczy korabeli levélváltásának adatai. Ráday Zrínyi eposzát 1788. június 12-én küldte el Kazinczynak.⁸ Kazinczy utazásai miatt leveleik keresztezték egymást, így a küldeményre Kazinczy csak 1788. június 30-án válaszolt, csatolván a jelen verset (Kazinczy levele nem maradt fenn). Ráday 1788. július 28-i válaszában nyugtázza vételét.⁹

RGY/1.

A jelen szövegforrás keletkezésének körülményeiről pontos ismereteink nincsenek, minthogy a Ráday Gyűjteményben található, feltehető, hogy valamiképpen a Ráday Gedeonhoz küldött (első) változatok közül való. A szövegtípus mindenképpen a Magyar Museum-béli megjelenéshez köti, talán inkább elé tehető.

OSZK/1.

Ez az önmagában álló autográf tisztázat tartalmaz egy latin nyelvű jegyzést a Magyar Museum szerkesztésére vonatkozóan, amelynek utalása szerint az első rész már elkészült. Az, hogy itt csak az első rész megjelentére történik utalás, azt valószínűsíti, hogy még a második rész megjelenése, tehát 1789 áprilisa előtt keletkezett, de már 1788 októberét követően. Pontos célja nem ismert, a latin nyelvűség, és az, hogy a folyóirat szerkesztésére vonatkozó információkat közöl, hivatalos célzatúnak mutatja. A vers itt valamiféle minta szerepét töltheti be.

MM.

Kazinczy verse a Magyar Museum második számába lett beosztva, amely 1789 áprilisának a végén jelent meg.

RGY/3.

Kazinczy hamarosan, 1789. december 27-én újabb átdolgozást küldött Rádaynak, a következőképpen magyarázva az átdolgozást: „Mindég inkább érzem mennyire kívántatik-

⁷ Az üresen hagyott helyek így vannak a kéziratban is.

⁸ KazLev. I. 186–187.

⁹ KazLev. I. 198.

meg még a' rhythmusos versekben is a' hosszú vagy rövid mértékre való vigyázás. Hiszen ha erre nem volt figyelemmel a' poéta, az éneklő azt nem is énekelheti. Méltóztasson e' szerint meg-ítélni a' Méltóságos Báró Ur, mennyire találtam-el ezt a' Museumnak második negyedébe bé-iktatott énekemnek meg igazgatását.”¹⁰ Ráday válaszához csatoltan küldte a lemásolt vershez fűzött jegyzéseit (M. Irod Lev. 4r. 45. 105ab.).¹¹

MTAK/1.

Ez a szövegforrás egy tisztázatok tartalmazó kézirat csomó része, amely tisztázatokon azonban utóbb javítások történtek, vagyis fogalmazvány célú tisztázatokról van ez esetben szó. A címekben szereplő legkésőbbi dátum 1790. szeptemberi, így feltehető, hogy e csomó, s benne a most vizsgált darab is, 1790 őszén keletkezett, mert a versanyag nagy része megjelent a Heliconi Virágokban, amelyből Kazinczy 1791. január 22-én már az első nyomtatott íveket várta korrektúrára.¹²

HV.

A Heliconi Virágok 1791 áprilisának a végén jelent meg.

MTAK/2.

Ez a szövegforrás ugyancsak fogalmazvány célú tisztázat, mert egy olyan csomó része, amelyben elsősorban a Magyar Musem, az Orpheus és a Heliconi Virágok hasábjain megjelent versei vannak letisztázva, majd utóbb, más tintával, más írással átjavítgatva. A jelen vers a Heliconi Virágok változatát tisztázta le, bizonyosan 1791 áprilisa után keletkezett tehát. A csomó egyező írásképu lapjain található versek mind Kazinczy fogsága előtt keletkeztek, a lapokra utóbb kerültek fogság alatti és utáni szövegek, melyek 1803-as, 1804-es, 1809-es, sőt, egy esetben 1823-as datálást is tartalmaznak. A tisztázatok lejegyzését épp ezért még a fogság előttre tehetjük, a javításokat inkább a fogság utáni időszakra, legalább két fázisra tagolva. A jelen esetben eligazító adat, hogy a Kölcseynek 1809. június 12-én küldött levélben található változat (RGY/2.) a jelen forrás változtatásait őrizte meg, tehát a javítások ezen időpont előtt készülhettek, feltehetően nem sokkal.

MTAK/3.

A jelen szövegforrás igen speciális helyet foglal el a szövegalkulás folyamatában. A kézirat a Régibb Stúdiumaim címet viselő autográf tisztázati csomóban található, amely egy folyamatos írással készült gyűjtemény korai verseiről: Kazinczy ide másolta őket egybe és kommentárokat fűzött hozzájuk (a jelen vers keletkezéséről is írt megjegyzést, ld. fentebb). A kézirat tehát archiválási célú tisztázat, így a szövegállapot és a keletkezés ideje jelentős távolságban van egymástól. A forrás ugyanis az MTAK/2. szövegváltozatát archiválta, annak némely javításaival (a csomóban található másik, két szóval megkezdett tisztázat pedig valószínűleg az összes javítást tartalmazta volna). A csomó azonban nem keletkezhett korábban mint 1823, mert az első vershez írott jegyzés ezen évre van datálva.

RGY/2.

Ez a változat a Kölcseynek írott 1809. június 12-i levélben található, a következő bevezető megjegyzéseket követően: „Eggy holnap olta jó csomócska verseimet tettem semmivé. Szerencsére másutt le sincsenek írva. Ritka darabom az, a' mit meghagytam. A' mi

¹⁰ KazLev. XXIII. 21.

¹¹ Ezt Váczy az 1791. február 4-i levél mellékleteként közölte, de a szövegösszefüggések és a másolat szövege alapján bizonyosan az 1789. december 27-i levélre való válasz ez, amely eredetileg Ráday 1790. február 1-i leveléhez volt csatolva.

¹² KazLev. II. 140.

megmaradt, azon sok változtatások estek, melyekre sokan azt fogják tudom mondani, a' mit egykor Földi monda egy darabomra, és a' mit többnyire szoktak az Olvasók az újabb kiadásokra. De én tudom, hogy azt megtenni kelle. Nézze Uram Öcsém Boldog bolondoskodásomat, újabb formájában. Azt megtartottam, noha nem valami nagy veszteség volt volna, ha elégettem volna is.”¹³

PB.

A Poétai Berek 1813-ban jelent meg.

OSZK/2.

A forrás önálló lapon található tisztázati példány, utóbb három javítással, célja és keletkezésének körülményei nem ismeretesek, amint keletkezési idejére nézve sem áll rendelkezésre adat. Így csak az állítható bizonyossággal, hogy a szövegalkulás utolsó fázisába tartozik, s legközelebbi rokonságban, már csak címe miatt is, az MTAK/4. változatával van, amely 1827–28 körülre tehető.

MTAK/4.

A jelen szövegforrás kiadási célú tisztázat, amely része egy olyan kéziratcsomónak, amely a Kazinczy Ferenc versei címet viseli, s 19 darabot foglal magába. Az íráskép egységes, ceruzás keret jelöli az oldaltükröt, minden vers külön lapon kezdődik. Kazinczy 1827–1828 körül több hasonló című gyűjteményt összeállított, mindig újra és újra lemásolva verseit, ezek keletkezési idejére bizonyos írássajátosságok utalnak. Ebben az esetben azonban némi ingadozás figyelhető meg a sorkezdő S aposztróf és aposztróf nélküli alakjában, illetve az igekötős igék kötőjeles vagy anélküli írásában, így nem látszik lehetségesnek a közelebbi időmeghatározás, vagyis hogy 1827-re vagy 1828-ra tegyük keletkezését.

4. A szövegalkulás összefoglalása

A genetikai dosszié anyagának többféle szempontú vizsgálata a következőképpen összegezhető (azzal a megjegyzéssel, hogy egyrészt bármikor előkerülhet új kézíratos forrás, amely módosíthatja felosztásunkat, másrészt pedig hogy a változatok kapcsolatának vizsgálatakor mindig fenn kell tartanunk azt a lehetőséget is, hogy a kapcsolat nem feltétlenül a két ismert szövegforrás között közvetlenül áll fenn, hanem esetleg egy jelenleg nem ismert harmadikon keresztül). A szövegváltozatokat tehát jelen tudásunk szerint négy fő típusra, a szövegalkulást pedig hat fázisra tagolhatjuk.

Az első fázis a vers 1788. június 30-i megszületését követően ez év őszétől dokumentálható bizonyosan, ekkorra tehető az egy típust képviselő három szövegforrás (RGy/1., OSZK/1., MM.) keletkezése, amelyek legvalószínűbben egymástól függetlenül, különböző céllal születtek meg. Ez a szakasz a vers Magyar Museumban való megjelenésével zárul, 1789 áprilisában.

A második fázis 1789 decemberétől 1791 áprilisáig tart, attól kezdve, hogy Kazinczy elküldte a javított szöveget Rádaynak (RGy/3.), addig, hogy a vers megjelent a Heliconi Virágokban (HV.). A közbülső fogalmazvány célú tisztázat (MTAK/1.) a kettő közötti összekötő kapocs, s 1790 őszén készült.

A harmadik fázist egyetlen szövegforrás jelenti (MTAK/2.), amelynek javításai azonban legalább két különböző időpontban születtek. A fogalmazvány célú tisztázat a HV. szövegét rögzíti, majd ezen (részben talán egyidejűleg is) jelentős átalakítások történnek. A lejegyzés feltehetően még Kazinczy fogsága előttre tehető (de bizonyosan csak annyi

¹³ KazLev. VI. 411.

mondható, hogy 1791 áprilisa után), a javítások inkább a fogság utániak (de bizonyosan 1809. június 12. előttiek).

A negyedik fázist a Kölcseynek elküldött átírt változat (RGy/2.) és az ennek nyomán a Poétai Berek című kötetben megjelent szöveg határolja (PB.), vagyis 1809. június 12. és 1813. közöttre tehető.

Az ötödik fázist Kazinczy archiválási célú tisztázata képviseli 1823 utánról (MTAK/3.), amikor is az MTAK/2. szövegváltozatát (néhány javítással) bemásolja korai verseinek csomójába, s kommentárral látja el. Itt található a feltehetően az összes javítás utáni változat másolatának a kezdete is.

A hatodik és egyben utolsó fázisként az 1827–1828-as éveket nevezhetjük meg, amelybe bizonyosan beletartozik a MTAK/4. kiadási célú tisztázata, egy versgyűjtemény részeként, s talán beletartozik az ezzel lényegében egyező OSZK/2., amelynek keletkezéséről azonban nem tudunk bizonyosat. S nem állapítható meg sem az e szövegforrások közötti viszony, sem ezeknek más forrásokhoz való közvetlen kapcsolata.

E részletes genetikus szövegvizsgálatokból azonban adódnak a jelen versen túlmutató érvényű következtetések is, amelyek összhangban vannak a Kazinczy más költeményeinek, más műveinek vizsgálata során kikristályosódó gondolatokkal. Kazinczy művei, így versei esetében számos jól ismert textológiai tétel felülvizsgálatára kényszerülünk. Egyáltalán nem biztos, hogy minden alkalommal követhetjük az alakulás modellezésében a fogalmazvány–tisztázat–nyomtatás sémát. Nagyon gyakran a nyomtatott az első ismert változat, s aztán folyamatos újradolgozások során a tisztázatoktól eljutunk a fogalmazványokig. Az is nyilvánvalónak látszik, hogy nem elégedhetünk meg a szokásos fogalmazvány–tisztázat különbségtétellel, a tisztázatok között is többféle típust kell elkülönítenünk, úgymint publikálási célú, levélbeli, archiválási és fogalmazvány célú tisztázatok. Nem tekinthetünk el a kéziratos csomók jellemzőitől, hiszen Kazinczy újra és újra lemásolta és csomókba rendezte verseit, s ezek fizikai és írásjellemzői fontos támpontokat jelentenek az egyes versváltozatok datálásához is. Egészében véve elmondható Kazinczy vershagyatékáról az, ami az önéletírások és más hagyatékrészek kapcsán is egyre világosabban áll előttünk: Kazinczy dokumentátorként működött, saját alakulástörténetének dokumentátoraként, művei leginkább e haláláig tartó, szakadatlan folyamat elemeiként érthetőek meg.